

הקדמה שניה

כוחות נפש שונים יש בקומתו הרוחנית של האדם, ומקובל לחלקם לארבעה עיקריים: שכל, רגש, רצון, דמיון.

השכל, החשוב והעיקרי בכוחות, מכנה בדברי הראשונים 'מלך הכוחות', מפני שהוא צריך לחיות המכוון, השולט, המארגן והמסדר את כל כוחות הנפש העומדים תחת מרותו, והם: הרגש לסוגיו השונים; הרצון המכוון לבחירה טובה או להפכה; הכח היוצא נמוך, הדמיון.

יש להרחיב מעט בהבנת כח הדמיון, נושא סוגייתנו.

ענינו המיוחד של הדמיון הוא בחיבור השכל עם הגוף, הרוחניות עם החושים. החושים מקשרים את האדם עם העולם הרחב שמסביבו. הם המאפשרים לו קישור ממשי ועמוק, קישור חי ובריא עם המציאות הגשמית. לא קישור רוחני, מופשט, אלא התחברות בלתי אמצעית של ראייה, שמיעה ומישוש וכדומה. אך, השפעתם של החושים רגעית היא וחולפת. לדג רואה האדם דבר מה, לדג טרפם או מריח, ומיד פג ממנו אותו קישור. משפנה השפעתו הרגעית של החוש, שמור וקלוט הוא בדמיון. מכחו של הדמיון זוכרת הנפש את חוויות החושים.

כשם הרמב"ם מובא החוק המסכם בהמצית את היחש שבין הכוחות: "אין איש בשכל ואין מין — כלל — בחוש". אין החוש והדמיון, קולטים עניין כללי, כ"אם דברים פרטיים בלבד. תוש הטעם, לדוגמא, חש בטעמו של המוני פרטים איתם הוא נפגש, ורשמי חוויותיו נשמרים אחר כך בכח הדמיון. אמנם אין הם מכירים מושג כללי, מושג מופשט של מתקנות, מושג כולל המשותף לכל העצמים המתוקים. לעומת זאת, כוחו של השכל הפוך הוא — אין איש בשכל, אין בו תפיסה של פרט זה ופרט אחר. אלא תפיסה כללית של מושגים מופשטים. מכי הוא את מושג המתקנות אך אינו יכול לחוות חויה חושית של טעם מתוק כסוכר וכדומה. למפגש החי עם המציאות זקוק אפוא השכל לחושים ולדמיון האוגר אותם בקרבו.

תפקיד חשוב נוסף יש לדמיון והוא, הארגון המעשי של הכוחות. החיים זורמים, בסופו של דבר, כפי הנקלט בדמיון. כל עושר החכמה הנקלטת באדם בלימודו ועמלו בחורה, וכל עומק רשמי המוסר ויראת-שמים הנחקקים בקרבו, נכללים ונאצרים בציורי דמיונותיו והם המורים לו בכל רגע ורגע מה ראוי לעשות וממה ראוי להישמר. הדמיון מהווה מין מצפן מוסרי וערכי אשר בעזרתו הולכים החיים במהלכם הטבעי. הן לא בכל רגע ובכל עניין יכול האדם לחשוב ולעניין בספרים כיצד לנהוג, ולא בכל דבר יכול הוא לשאול שאלת חכם. לא כך בנויים החיים. זורמים הם במהירות ותובעים תשובה והדרכה מיידית כעניינים רבים. לזה מסייע הדמיון. עמל החורה, רוב החכמה ורשמי הרעיונות המוסריים נקבעים בציורים טובים וישרים בכח הדמיון. כל מה שחונך האדם את עצמו, כל מה שהתעלה בדרכה ובכוחותיה של תורה, נאצר בקרבו בכח המדמה, והוא המורה לו בכל דבר ועניין מה נכון לחשוב, לדבר ולעשות. הוא המאפשר את הצעידה הטבעית בדרך הטוב והרתיעה הטבעית מן הרע. על-כן חלק ניכר מעבודתנו הרוחנית סביב הדמיון הוא — ליישר אותו, לטהר אותו, להתאים את ציוריו לחפץ ד', למגמת האמת והישר, כדי שיהא בכוחו להוציא אל הפועל את החיים בשלימותם.

אולם, על אף חשיבותו, הרבה למטה מכת המחשבה מקומו, וכך ראוי להיות. לעולם מוכרח להישמר היחס הנכון שבין הכוחות. אוי לו למי שמהפך את סדריו, ותחת שלטון השכל תופסים בו הדמיון או הרגש מקום בראש ומדריכים ומכוונים את חכמתו ורצונו. מצב זה אינו נורמלי ועלול להויק מאוד. לא לחינם, בשונה מכל החי על פני האדמה, עומד באדם הראש, כח המחשבה, למעלה מכל איבריו, כשולט וכמפקח על כולם. הוא הצריך לעבד את כל נהוגי החושים, למינים ולהבחין בהם בין טוב לרע ובין אמת לשקר. אם יסלף האדם דרכו ויכניס לקרבו את שלל ציורי החוש והדמיון בלא לבררם בבירור מוסרי הגוף, עמוק ומדוייק — ימצא עצמו מתדרדר בדרך התחתים ללא מוצא ותיקן.